

Landauer
Attila

A magyar protestáns egyházak korai évszázadai és a cigányság¹

Napjainkra szinte teljesen feledésbe merült, de már a Magyarországi Református Egyház hivatalos megalakulását és létrejöttét jelentő, 1567-es Debreceni Zsinat döntéshozóinak figyelme is kiterjedt a cigányságra. Az e zsinat alkalmával elfogadott, s valószínűleg némileg korábban, Méliusz Juhász Péter által szövegezett 74 cikkelyből álló egyházi törvénykönyv negyvenötödik pontja – melynek legfőbb mondanivalója szerint „minden kor és nemzetbeli embereket, kik az egyháznak felajánltnak, be kell venni” – ugyanis már ekkor néven nevezte a cigányokat. Bár az összefüggés, melyben említésre került e népcsoport, még – a korra oly jellemző módon – egyértelműen negatív, a cikkely megfogalmazása mégis egészen világosan bizonyítja, hogy önmagában a cigány származás már ekkor sem zárhatott ki senkit az egyház kebeléből.

A rendelkezés szerint a református egyház lelkészeinek csupán azokat az embereket nem kell megkeresztelni, úrvacsorához bocsátani, illetve összeesketni, akik „megvetik az isten igéjét és a keresztyén vallás alapját, s az isten beszédét hallgatni sem akarják, (...) minők sok cigányok és hasonló hittagadók”² (KISS 1881, 584. o.). Az 1595-ös, „Felső-magyarországi cikkek” címen ismert egyházi rendeletgyűjtemény tizennegyedik cikkelye, mely arról szól, hogy „A sákramentomok és tisztességes temetés kiktől megtagadandók”, szintén a Debreceni Zsinat döntésének szellemében fogalmaz. Ennek szövege azt mondja ki, hogy nem keresztelhetők, nem részesülhetnek úrvacsorában, s nem kaphatnak egyházi temetést, akik „az isten igéjét és a keresztyén vallás alapigazságait megvetik, sőt még csak az uri imát s magát az apostoli hitformát sem ismerik, (...) a minők sok cigányok és a hasonló elvetemültek” (uo. 713. o.).

A szintén a 16. század végére datálható – pontosan nem ismert helyen és időpontban készült – úgynevezett „Borsod-gömör-kishonti cikkek” huszonnyolcadik cikkelyének egy mondata szintén említi a cigányokat. Ennek megfogalmazása szerint „a cigányoknak pedig vagy a moréknak, mivel az igét és sákramentomokat megvetik, (...) egyik sákramentomot sem kell mindaddig kiszolgáltatni, míg csak megtérésüket be nem bizonyítják” (uo. 730. o.).

---

¹ Jelen írásban nem lehet feladatomban sem a magyar katolikus egyház, sem általánosságban a katolicizmus cigánysággal, cigányüggyel kapcsolatos elmúlt évszázadokbeli tevékenységének emlékeit áttekinteni. Ennek részletes, de akár vázlatos feltárása is katolikus szerzőre vár.

Azt azonban – valószínűleg – e helyen sem érdektelen megemlíteni, hogy a cigány nyelv ma ismert legrégebbi emléke egy bajorországi bencés szerzetes, a 15. század végén, 16. század elején alkotó Johannes von Grafing – pontosan meg nem határozható helyen és időben, talán az 1510-es években lejegyzésre került – néhány sora. LANDAUER–NAGY 2010.

A magyar vonatkozású katolikus emlékek sorából kiemelkedik a Kájoni-kódex néven ismert, ferences közegben született kéziratos énekgyűjtemény, amelyben – számos egyéb mellett – két, valószínűleg a 17. század közepe táján gyűjtött, erősen torzult szövegű cigány dal is fennmaradt. SZABOLCSI 1955, 358. o.

Illetve megemlítendő még Pozsár Endre (1856–1930) katolikus pap személye, aki a rendelkezésünkre álló források szerint egy váci zenész cigány család gyermeke volt.

² Az idézett 16. századi rendeletek, határozatok magyar fordításai Kiss Áron *AXVI. században tartott magyar református zsinatok végzései* (1881) című könyvéből valók.

E több évszázados közlésekkel kapcsolatban hangsúlyozandó, hogy éles ellentétben azokkal a sommás megközelítésekkel, melyek szerint a cigány etnikumhoz tartozás a kora újkori magyar nyelvterületen azonos volt a mindenünneni kirekesztéssel, az ezen forrásokból leszűrhető információk egy ennél sokkal árnyaltabb képet valószínűsítenek.³ Egy olyan korét, amelyben a cigányság egyértelműen nem faji, etnikai kategória – áthághatatlan határokkal –, hanem egyfajta periferiális „szociális” közösség, melynek általános rossz híre sem teheti kétségessé – legalábbis a protestánsok számára – azt a tényt, hogy a cigányok ugyanúgy és ugyanolyan emberek, mint mindenki más.⁴

Alig két évtized elteltével, 1613 júniusából már református szertartás keretében köttetett cigány esküvőről is van tudomásuk. Erre Nagybányán került sor, s mindössze azért tudunk az eseményről, mert egy ismeretlen nevű, minden valószínűség katolikus vallású írástudó – latin nyelvű feljegyzései között – istentelenségnek nevezte ekkor, hogy a kálvinisták templomában cigányokat adott össze a lelkész (TOLDY 1859, 262. o.).

Öt év elteltével az ország egészen más területéről, a Dél-Dunántúlról akad említésre méltó adatunk. Ez gr. Batthyány Ferenc egy 1618-as keltezésű adománylevele, melyben egyben a Baranya megyei Szava település református egyházközségének legkorábbi ma ismert említése. E dokumentumban a soproni főispán – többek között – azzal a kikötéssel adományoz földet Kölgyesi Pálnak, az „új” szavai lelkipásztornak, hogy külön nyomatékkal említi kötelességei között a településen élő cigányok lelkigondozását is (SONKOLY 1992–93, 164. o.).

Ismereteim szerint cigányok legkorábbi magyarországi anyakönyvi nyomai is az ezt követő évtizedekből maradtak ránk. Mégpedig az – egyes szerzők szerint – hazánkban legkorábbiként fennmaradt kiskomáromi⁵ református anyakönyvben, amelynek egy közelebről nem datálható, 1624 és 1664 közötti bejegyzésében történik említés „egy János nevű cigány” kisfiáról (KARDOS 2008, 22. o.).

Vélhetően a református egyház lelkészeinek⁶ cigányügyben kifejtett igyekezetét példázza, hogy 1687-ből már egy, a nagyenyedi református kollégium diákjává lett cigány fiatalemberről is megemlékezhetünk. A kollégium *Matricula studiosorum*-ában *David Grausser, alias Vaskohi néven szereplő Vaskohi Grausser Dávid* személyéről minden ismeretünk – legalábbis egyelőre – két forrásra támaszkodik csupán.

Az egyik maga a nagyenyedi *matricula*, ebben maradt fenn nevének vélhetően pontos alakja, származási helye s az a nem elhanyagolható információ, hogy tanulmányai végeztével – legalábbis egy darabig – Gyéresszentkirály⁷ községben dolgozott iskolamesterként (JAKÓ–JUHÁSZ 1979, 112. o.).

A másik, Grausserre vonatkozó forrásunk pedig Hermányi Dienes József (1699–1763) református lelkész töredékesen fennmaradt önéletírása, melyben a szerző egy, vélhetően édesapjától, Hermányi Dienes Pétertől hallott rövid történetet közöl a cigány hallgatóról. E közlés részben megerősíti, részben kiegészíti a *matricula*-ból való ismereteinket. Vaskohi Grausser Dávid – akinek vezetéknevét egyébként Hermányi Dienes „Grausa” alakban adja meg – az itt közöltekből rekonstruálhatóan Belényesi Ferenc, I. Apafi Mihály jószágkormányzója egyik cigány jobbágyának fia volt, s tanulmányait – legalábbis részben bizonyosan – Belényesi, avagy a Belényesi-család egy alapítványa fedezte (MAKKAI 1941, 226. o.).

³ Párhuzamban egyébként a korszak levéltári hagyatékának általános „cigányképevel” is.

⁴ A maga sajátos módján ennek egy jele, illetve következménye az is, hogy a cigány származású Lippai Balázs (?–1605) karrierje a protestáns Bocskai István seregében a hajdúfőkapitányi pozícióig ívelhetett.

⁵ Ez a mai Zalakomár település.

⁶ Több apró és meglehetősen szórványos töredékinformációból sejthető, hogy ekkor már nem csupán a református egyház figyelme terjedt ki a cigányságra. Ennek egy bizonyosága lehet például Kelp Márton, azaz Martin Kelpius (1659–1694) erdélyi szász születésű evangélikus lelkész 1684-es *Natales Saxonum Transylviae* című könyve, amelyben Kelp az erdélyi népek és nyelvek ismertetésekor már meglepő pontossággal közölt máig ismert cigány szavakat.

⁷ A „Gy. Sz. Király” formában rövidített településnév feloldása bizonytalan.

Grausser Dávid személyét ismerve már semmi meglepő nincs Szőnyi Nagy István *Magyar Oskola* című, 1695-ös művének gyakran idézett soraiban: „Elsőben is a' Prédikátorok arra készült szép tanításokkal egynéhány ízben is édesítsék a' népet az írás-olvasásra és annak tanulására; osztán a' nép maga kívánnya és keresi a' tanulásnak alkalmatosságát. Ennek mi szép experimentumát láttyuk a' Kolosvári Reformata Ekklesiában; sokan vannak, nem tsak az Ifjúság, hanem még az idősök közül is, kik nagy kívánsággal és örömmel tanulták az olvasást, sőt némelly Czigányok is vannak, kik e' tanulásnak édesedvén szépen olvasnak, némellyek írnak is.” (TOLDY 1866, 588. o.)

Korban egymáshoz viszonylag közel állnak az Olaszliszcai Egyházközség 1694-es regulái,⁸ illetve Szentpéteri István (1655–1730) nagy hatású puritán prédikátor 1712–13-ban készült, *Ördög szára bordája* című kézirata, melyek mintha visszatértek volna a 16. századi zsinati döntések szemléletéhez. Mind a liszcai regulák, mind pedig Szentpéteri a babonáságot üző, s ezért kirekesztésre ítéendő emberek között említi – a varázslókkal, s a közelebről meg nem határozott „rossz hírű” emberekkel egyetemben – a cigányokat.

Részleteiben megint csak nem kellően ismert, de mégis a protestánsok cigányügybeli elkötelezettségét jelző információ, hogy Porkoláb István tiszadobi kisnemes körül kialakult s 1741-ben felszámolt református kisközösség tagjai között – helybéli nemesek és parasztok mellett – már egy cigány fiatalember is volt (PÓTOR 2002, 21. o.).

Jó eséllyel a cigány nyelv iránti korai protestáns érdeklődés jelei közé sorolható az az 1747-ből származó közlés is, mely szerint Szentgyörgyi Péter debreceni szenátor – a szenátoroktól általánosan elvárt nyelvtudáson túlmenően – cigányul is beszélt (M. ANTALÓCZY 1998, 8. o.).

Az eddig felvázoltaknál lényegesen ismertebb azonban az a tény, hogy a cigány nyelv újjind voltának felismerése, s ezzel a cigányság indiai eredetének megsejtése egy 18. századi magyar református lelkész, a bő kétszáz éve tévesen a Komárom megyei Almáson – a mai Dunaalmáson – szolgált Wáli Istvánnal († 1781) azonosított ifjabb Wáli István († 1779) érdeme. Ám – kissé paradox módon – Wáli személyénél, illetve nevének sokkal kevésbé ismert az a Szepes vármegyei evangélikus lelkész, aki az első valóban szaktudományosnak nevezhető cigánisztkai munka írójaként számos, a hajdani cigányokról szóló, máig megfontolandó információ mellett, harmadkézből ugyan, de magát Wáli felismerését is megőrizte számunkra.

Az elsősorban mineralógusként és botanikusként ismert Augustini (ab Hortis) Sámuelről (1729–1792), avagy nevének gyakran használt latinus alakjával Samuel Augustini ab Hortisról van szó.⁹

Augustini Sámuel Kakaslovnicon született, alapfokú tanulmányait szülőhelyén és Poprádon¹⁰ végezte, löcsei és besztercebányai gimnáziumi tanulmányok után Eperjesen tanult jogot, majd az 1750-es évek elejétől Wittenbergben, Greifswaldban, utóbb pedig Berlinben hallgatott teológiát. 1757-es hazatérése után néhány évig a késmárki evangélikus gimnázium rektorhelyettese volt, majd 1761-től haláláig szepesszombati evangélikus lelkész.

Augustini Sámuel fontosabb – és ismertebb – írásai még greifswaldi és berlini tanulmányai alatt készült két diszertációja (*Dissertatio de methodo generali construendi omnes aequationes algebraicas* – 1755, *Dissertatio de vocatione divina naturali* – 1756), egy Bécsben kiadott botanikai munka (*Prolegomena in systema sexuali botanicorum* – 1777), valamint egy csupán több mint száz évvel a szerző halála után megjelent topográfiai mű (*Topographische Beschreibung des Flusses Poprad oder Popper in der Zips aus dem Jahre 1782*).¹¹

⁸ TiREL R. D. IV. 3/5. (= Tiszáninnen Református Egyházkerület Levéltára, Sárospatak)

⁹ Az Augustini család Sziléziából származott; első név szerint ismert őse Georg Augustini valamikor a 16. század közepén került Magyarországra. A család leghíresebb tagja Augustini Sámuel dédapja, Augustini Keresztély (1598–1650) késmárki születésű – német és svájci egyetemeket megjáró – orvos és természettudós, aki 1631-ben a bécsi császári udvar számára botanikus kertet alapított, s ezért kapott utóbb nemességet ab Hortis előnévvel.

¹⁰ Édesapja, id. Augustini Sámuel (1678–1755) 1710-től Poprád (németül: Deutschendorf) evangélikus lelkésze volt.

¹¹ Ezt csupán 1900-ban Késmárkon adta ki Rudolf Weber.

Egyetlen ismert ciganisztikai műve a *Von dem heutigen Zustande, sonderbaren Sitten und Lebensart, wie auch von denen übrigen Eigenschaften und Umständen der Zigeuner in Ungarn* címet viselő, könyvméretű cikksorozat, mely a szerző nevének feltüntetése nélkül, csupán egy, az utolsó közlemény végén elhelyezett *ab H* szignóval jelent meg a Tersztyánszky Dániel (1730–1800) által szerkesztett *Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserl. königl. Erbländern* című bécsi folyóirat 1775–76-os számaiban.

A szerző nevének említése – illetve valószínűleg ismerete – nélkül használta fel Augustini munkáját saját, *Die Zigeuner. Ein Historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprung* című könyve alapjául Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann német tudós, akit ma a legtöbben a modern ciganisztika megteremtőjének tartanak. A göttingeni szerző elsőként 1783-ban, majd átdolgozott változatában 1787-ben megjelent könyve Augustinire nem, csak a cikksorozatának helyet adó, s gyakorta *Wiener Anzeigen*ként emlegetett lapra hivatkozik. Grellmann könyve, melynek első kétszáz oldala gyakorlatilag szolgai módon követi Augustini rendszerezését, illetve ismétli állításait – és kisszámú tévedéseit – a 18. század végén, 19. század elején, körülbelül bő két évtized alatt a német eredeti mellett angolul, franciául és hollandul is megjelent.

Augustini munkája mindezek következtében annak ellenére lett a következő két évszázad egyik s talán leglényegesebb ciganisztikai alapműve, hogy valós szerzőjének nevét – néhány magyar irodalom- és tudománytörténészen kívül – szinte senki sem ismerte.¹² Augustini könyvének ismertetése jelen kis írásban nem lehet feladatomban. Különösen annak fényében nem, hogy a mű – dr. Magyar László András kitűnő fordításában – *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről* címmel épp a közelmúltban vált magyarul is hozzáférhetővé.¹³ Azt az ugyancsak kevésbé ismert tényt viszont e helyen bizonyosan érdemes hangsúlyozni, hogy a világ – mai ismereteink szerint – legkorábbi cigány nyelvű Miatyánkja mindjárt két, markánsan különböző változatban ugyancsak e könyvben olvasható. Ezek közül az első – s már Augustini által is régeinek nevezett – oly romlott szövegű, hogy gyakorlatilag értelmezhetetlen. Míg a második, mely Grellmann nyomán a nyugat-európai ciganisztikai szakirodalomban máig fel-feltűnedezik, amellet, hogy – némi cigány nyelvismeret birtokában – még napjainkban is kiválóan értelmezhető, egyértelműen magyar nyelvi közeg hatásait őrzi – s ráadásul egyértelműen protestáns.

Az egykori Szepes vármegyei evangélikus lelkésznel ismertebb, ugyanakkor szintén félreismert Wáli István¹⁴ református teológus személye, aki a közvélekedéssel ellentétben nem az 1756-tól 1780-ig a Komárom vármegyei Almáson szolgált lelkész, hanem ennek azonos nevű – s élete nagy részét a szomszédos Neszmély faluban töltő –, ugyancsak lelkészi végzettségű fia volt. Az édesapjánál szűk két évvel korábban, 1779 májusában, ötvenévesen elhunyt ifjabb Wáli Istváné valójában a dicsőség, hogy első európaiként, még hollandiai teológiai tanulmányai alatt felfigyelt a cigány nyelv és a leideni egyetemen tanuló dél-indiai – pontosabban ceyloni – diákok szingaléz nyelve közötti hasonlóságra. A modern kutatások által 1753–1754 körülre valószínűsített megfigyelésről szintén Augustini könyvéből tudunk, aki Dobai Székely Sámuel (1704–1779), emlékiratíró, oklevél- és éremgyűjtő egy Wáli Istvánra vonatkozó levelét, saját munkájának a cigány nyelvről szóló fejezetéhez csatolva közölte.

Wáli István, miközben megfigyelése, felismerése tisztán szavak alaki hasonlóságára vonatkozott, helyesen ismerte fel a cigány nyelv újind voltát – pontosabban (bizonyos) indiai nyelvekkel való rokonságát; lévén, hogy az

¹² E pillanatban két külföldi szerző – a szlovák Viera Urbancová és a holland Wim Willems – is abban a tévhitben él, hogy neki sikerült a cikksorozat íróját Augustini ab Hortis Sámuel személyében azonosítani (lásd pl. MANN 2005, 8. o.; WILLEMS 1997, 88. o.).

¹³ Augustini ab Hortis Sámuel (2009): *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről* (1775–1776).

¹⁴ Wáli, illetve a Wáli család vezetőiként a szakirodalomban meglehetősen következetlenül használatos. Előfordul *Wályi, Wáli, Vályi, Váli, Valyi* alakokban, míg idegen nyelvű művekben a leggyakrabban *Vali* formában szerepel.

indoeurópai nyelvcsalád „felfedezése”, azaz a latin, a görög és a germán nyelvek szanszkríttról való történeti rokonságának felismerése még tíz évet váratott magára –, s ezzel elsőként fordult szembe a cigányság egyiptomi eredetének a középkor óta általánosan elfogadott legendájával.

Wáli felismerésének igazát az összehasonlító nyelvészet módszereivel utóbb csak August Friedrich Pott (1802–1887), német nyelvudós, a történeti nyelvudomány egyik korai nagy alakja bizonyította *Die Zigeuner in Europa und Asien* című kétkötetetes, 1844–1845-ben megjelent munkájában.

Az eddig felvázoltak fényében már nem nagyon lehet meglepő, de 1764-ben a Debreceni Egyházmegye szuperintendenciája a házas egyháztagokra vonatkozó, úgynevezett párbér-adót illetően olyan – az egyházkerület egészére érvényes – határozatot hozott, melynek egyik pontja ismételtelen kitér a cigányságra. E határozat tanúsága szerint a „lakos”, azaz letelepedett cigányoknak a párbér-adó teljes összegét kellett megfizetniük, illetve ha ez nem állt módjukban, az adó összegét a – közelebről meg nem nevezett – mesternél vagy a tanítónál kellett ledolgozniuk. A forrás – tudásunk mai szintjén – annak egyértelmű bizonyítéka, hogy e kor és térség letelepedett, protestáns cigányait a szuperintendencia – nyilvánvalóan értékrendjük és életvezetésük alapján – már magától értetődően tekintette az egyháztagok közé sorolandóknak (RÁCZ 2002, 101–103. o.).

Az első, valóban jelentős magyarországi cigány szógyűjtemény¹⁵ Szathmári Pap Mihály (1737–1812) hajdani kolozsvári teológiaprofesszor nevéhez fűződik. Ez egy ma is a kolozsvári egyetem kéziratárában őrzött s valamikor az 1780-as években készült 2148 szót tartalmazó cigány szójegyzék, melynek anyaga a szórványos máig élő úgynevezett erdélyi romungró cigány dialektussal azonosítható. A Christoph Cellarius Kolozsváron, 1768-ban megjelent latin szótárának levelei közé befűzve fennmaradt mű címe: *Vocabularium Zingarico–Latinum et Hungaricum. Quod fieri fecit curiositatis causa Michael Pap Szatmári. Per Michaelem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Colegii nostri per aliquot annos civem togatum* (Cigány–latin és magyar szójegyzék, amelyet érdeklődésből készíttetett Szathmári Pap Mihály, Farkas Mihály – más néven Vistai – született cigánnyal, aki néhány évig kollégiumunk tógátus diákja volt).

E szójegyzék – már címéből is jól láthatóan – a kolozsvári református kollégium egy cigány tanulójának, Vistai Farkas Mihálynak (?–?) közreműködésével készült. Vistai Farkas életéről gyakorlatilag semmit nem tudunk, ugyan egyetlen – a kollégium konzisztóriumához intézett, 1787-ből származó levelét – az Erdélyi Múzeum 1896-os évfolyamának tizenharmadik kötetében közreadta dr. Török István, a kollégium hajdani igazgatója. A levél írója „oskolamesteri” állás elnyeréséhez kért támogatást, s kérelmét a professzorok támogatták is. Adatunk viszont arról sajnos nem maradt, hogy e hajdani cigány értelmiségit végül hol alkalmazták.

Akiról e helyen még feltétlenül meg kell emlékeznünk, az Breznyik János (1815–1897), evangélikus lelkész, a selmecbányai evangélikus gimnázium nagynevű igazgatója.

Breznyik 1815-ben a Pest megyei Ikladon született. Gimnáziumi tanulmányait Aszódon, Selmecbányán és Pozsonyban végezte, rövid ideig Gödön, a Dercsényi családnál nevelősködött, ezt követően pedig a jénai, majd a hallei egyetem hallgatója volt. 1842-től a selmecbányai evangélikus gimnáziumban a magyar nyelv és irodalom tanára lett. 1849-ig kétszer töltötte be a gimnázium igazgatói posztját, a szabadságharc után azonban megfosztották hivatalától, s a következő néhány évben ismételtelen nevelőként volt kénytelen dolgozni. Életének ebben a szakaszában tanult meg cigányul, s a – főként Domony, Vácszentlászló, Kóka és Tápiószecső községek területén – gyűjtött

¹⁵ E dokumentummal – többek között – Szabadi István is foglalkozott *A protestáns tudományosság és a cigánykutatás kezdetei: Szathmári Pap Mihály cigány szójegyzéke* című, 1994-es írásában, melyben kapcsolatot tételezett fel Wáli István elveszett szójegyzékje és az itt szereplő, „malabári”-nak nevezett szavak között. Elkerülte azonban a figyelmét, hogy a Szathmári Pap-féle szójegyzék „malabári” szavai nem valamely újind nyelvből valók, hanem maláj szavak – ráadásul angol forrást valószínűsítő helyesírással.

romungró, azaz magyarcigány anyag alapján ekkor írta meg *A cigány nyelv elemei* című nyelvtanát, mely végül a Magyar Tudományos Akadémia *Új Magyar Múzeum* című folyóiratának 1852-es évfolyamában, Bornemisza János álnév alatt jelent meg (CSÁKY 2003, 36–39. o.).

Mikszáth Kálmán későbbi magyartanárának eme méltatlanul kevésbé ismert munkája máig a legteljesebb, minden szempontból kitűnő leírása a mostanra, hazánkban szinte nyom nélkül kihalt kárpáti cigány nyelv egyik hajdani sajátos dialektusának.

Breznik János 1858-ban igazgatóként térhetett vissza Selmecebányára, és 1889-ig vezette egykori gimnáziumát. Számos egyéb műve mellett megírta *A selmecebányai Ágost. hitv. evang. egyház és Lyceum történetét*, melynek első kötete 1883-ban, míg a második 1889-ben jelent meg Selmecebányán (uo. 9. o.).

Bár Augustini Sámuel, Breznik János, Szathmári Pap Mihály és Wáli István munkái a cigányokkal való tudományos foglalatosság, a cigányokról való tudományos gondolkodás történetében megkerülhetetlenek, tudásunk mai szintjén sem mondhatjuk, hogy egykori hazai protestáns tudósaink közül csak ők közöltek volna érdemi információt koruk cigányságáról. Kissé önkényes részemről épp kettejük nevének kiemelése, de a református Benkő József (1740–1814) vagy az evangélikus Clemens András (1742–1815) némely művének ismerete számos kortárs cigánykutatóknak is hasznára válna.¹⁶

Vistai Farkas Mihály levele

„Bátorkodom alázatos instantiammal Excellentiatok, Nagystok kegyes lábai eleibe borulni ily okon: ugyanis lévén én oly nemzetből való, a kik többnyire mind a Jábál és Tubálkaim követői. (1. Mózes IV. V. 20. 21. 22.) melyet midőn látnék, én magamat különösen Isten kegyelméből szántam vala a tisztességes tudományoknak gyakorlására, melyet gyermekségemtől fogva gyakorolván, magamban Cartesiusnak értelmét, (melyben azt állítja: Nihil Deus aequalius, quam mentem tribuit) nem egész erőben valónak találtam; mindazáltal ugyancsak csekély tehetségem szerint igyekezvén, annyira mentem, hogy censura által a deáki seregbe bevéttem és azok közt már egy néhány esztendőket eltöltöttem, már most nem egyéb célom, hanem hogy csak egy falusi Mesterséget érhetnék, nehogy úgy járnék, mint az Esopus szajkója; az idevaló Tiszt. Professor uraimék pedig azon belső hivatalt nekem teljességgel nem akarják megengedni, mely miá majd a kétségbeesésnek szélén tántorgok.

Instálok azért mély alázatossággal Excellnak, Nagysnak, megemlékezvén Krisztus urunknak szavairól (Sz. Jánosnak 7. v. 24.) Ne ítéljetez külső ábrázat szerint, méltóztassanak velem irgalmasságot cselekedni és egy falusi Mesterséggel való megvigasztaltatásom iránt az idevaló Tiszt. Professor uraiméknak hathatós rendeltést tenni, mely kegyes cselekedeteknek Excell. Nagyságtoknak leendő megjutalmaztatásáért életem fogytáig Istenem előtt esedezni meg nem szűnöm. Várván kegyelmességeket vagyok

Excellentiatoknak Nagystoknak
alázatos legkisebb szolgájok

Farkas Mihály
cigány nemzetből volt kolosvári refor. togatus.”

¹⁶ Benkő alapvető tényeket közölt – többek között – a 18. századi Erdély oláh cigányairól, míg Clemens román szótárában már megtalálható a ’teknővájó cigány’ jelentésű *beás* szó.

Felhasznált irodalom

- AUGUSTINI AB HORTIS Sámuel 2009. *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről (1775–76)*. Győrffy István Néprajzi Egyesület – Magyar Néprajzi Társaság – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Budapest–Gödöllő.
- CSÁKY Károly 2003. *Híres selmebányai tanárok*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- CSORBA Dávid 2003. *A magyar református hitmélyítő irodalom Debrecenben (1657–1711)*. Doktori értekezés. Debrecen.
- FAZEKAS Csaba 1999. Protestáns megújulási mozgalom és szektaügy a XVIII. századi Szabolcs vármegyében. In: *Történelmi tanulmányok*. Miskolc. (Studia Miskolcinsia 3.) 120–144. o.
- HERMÁN M. János 2002. *Magyar protestáns tudósok cigány vonatkozású munkássága a 18. században*. <http://www.hhrf.org/kiralyhagomellek/cigany/cigany3.html>.
- JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979. *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- KARDOS Ferenc 2008. „Veszedelmes habok között látszatik életünk forogni”. *Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. (Zalai Gyűjtemény 65.)
- KISS Áron 1881. *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest.
- LANDAUER Attila – NAGY Pál 2010. A Münchener sorok. *Barátság*, XVII. évf. 1. sz. február 15. 6330–6031. o.
- MANN, Arne B. 2005. A szlovákiai romológiai kutatások áttekintése. In: Prónai Csaba: *Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozások marginalitásban*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- MAKKAI László (szerk.) 1941. *Erdély öröksége. Erdélyi emlékiratok Erdélyről VII*. Franklin Társulat, Budapest.
- M. ANTALÓCZY Ildikó 1998. A debreceni városi bíróság szervezete és működési rendje a XVIII. században. In: Radics Kálmán (szerk): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV*. 5–22. o.
- PÓTOR Imre 2002. *Tanulmányok egyházunk múltjáról*. Vásárosnamény.
- SONKOLY Károly 1992–93. *A szavai református templom műemléki helyreállítása*. Baranya. 163–172. (Történelmi közlemények. V–VI. 1–2.)
- SZABADI István 1994. A protestáns tudományosság és a cigánykutatás kezdetei: Szathmári Pap Mihály cigány szójegyzéke. In: *Könyv és könyvtár 17*. 141–155. o.
- SZABOLCSI Bence 1959. *A magyar zene évszázadai. Tanulmányok a középkortól a XVII. századig*. Zeneműkiadó, Budapest.
- SZÖNYI NAGY István 1695. *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, trás-olvasásra XII órák alatt meg-taníthattya*. Kolozsvár. In: TOLDY 1866, 587–604. o.
- TOLDY Ferenc 1859. Egy kis deák krónika 1601–1613. In: *Magyar Történelmi Tár*. VI. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Pest. 260–262. o.
- TOLDY Ferenc 1866. *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae veterum. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsüig*. Eggenberger Ferdinánd, Pest.
- TÖRÖK István 1896. *Czigány togatus*. Erdélyi Múzeum. 13. köt. I. füzet, 42–43. o.
- VEKERDI József 1982. *A magyarországi cigánykutatások története*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen. (Folklor és etnográfia 7.)
- WILLEMS, Wim 1997. *In Search of the True Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*. Frank Cass, London–Portland.

Landauer Attila (1972) kisebbségkutató. Fő szakterülete a Kárpát-medencei cigány közösségek nyelvi és csoportfejlődésének kutatása. 2010 augusztusa óta a Magyarországi Református Egyház cigánymissziójának országos referense.